

Policy för levande samlingar på friluftsmuseerna

Version 2007-12-01
Reviderad version 2012-03-28

Innehållsförteckning

1	INLEDNING	2
2	BAKGRUND.....	2
3	DEFINITIONER	2
3.1	Levande museiföremål	2
3.2	Levande samlingar.....	3
3.3	Levande kulturmiljöer	3
4	MÅLSÄTTNING FÖR SAMLINGAR.....	4
4.1	Målsättning för enskilda samlingar	4
4.2	Gemensamma målsättningar.....	4
4.3	Sammanfattande mål	5
5	ANSVAR OCH ROLLER.....	5
5.1	Friluftsmuseernas ansvar	5
5.2	Samarbetsorganisationens roll	6
5.3	Andra organisationer och nätverk.....	6
6	TILLGÄNGLIGHET OCH FÖRMEDLING	8
6.1	Samlingarnas tillgänglighet	8
7	FÖRVALTNING	9
7.1	Dokumentation	9
7.2	Gåvor och uppdrag	9
7.3	Egna inköp och insamlingar	9
7.4	Skötselplaner	10
7.5	Utlån och avyttring	10
7.6	Säkerhet och beredskap	11
7.7	Kompetens.....	11

1 INLEDNING

Syftet med denna policy är att lyfta fram och definiera levande djur och växter som museiföremål, nyttan och möjligheterna med dessa samt hur förvaltningen av levande museiföremål bör ske. Detta är en revidering efter ett remissförfarande av det ursprungliga policydokumentet från 2007.

2 BAKGRUND

I museernas uppdrag ligger att vårda föremål och samlingar samt att bygga upp och sprida kunskap till allmänheten. Det som skiljer museerna från andra minnesinsamlade institutioner är deras föremål och samlingar.

Friluftsmuseerna kännetecknas i sin tur av kulturhistoriska miljöer med byggnader, kulturföremål och levande samlingar i form av vilda växter, kulturväxter och husdjur som i ämnesövergripande former ger ett helhetsperspektiv på dåtid, nutid och framtid. Friluftsmuseerna har en fördel genom att nästan obegränsat kunna variera upplevelsen och förmedlingsformen genom att vända sig till människans alla sinnen.

Inriktningen skiljer sig åt mellan enskilda friluftsmuseer beroende på uppdrag och andra förutsättningar. En del friluftsmuseer har en stor andel kulturhistoriska miljöer medan andra har en stor andel levande samlingar. Med levande museisamlingar kan friluftsmuseerna arbeta utifrån ett etnobiologiskt synsätt och visa på hur man genom att nyttja naturen med uthålliga metoder kan bevara och utveckla dess mångfald. Alla friluftsmuseer, även de som inte har levande samlingar, kan genom sin förmedling bidra till bevarandet av hotade arter, raser och sorter.

Friluftsmuseernas uppdrag skiljer sig också i omfattning. Olika friluftsmuseer har olika uppdragsgivare och kan ha ett nationellt, regionalt eller lokalt uppdrag. Oftast finns emellertid en utgångspunkt i den närliggande kulturhistorien. Samlingar och miljöer byggs upp utifrån ett lokalt, regionalt eller nationellt perspektiv.

Friluftsmuseerna har en viktig uppgift i det fortsatta samlandet av såväl levande som kulturhistoriska museiföremål. Några friluftsmuseer har i detta avseende större möjlighet att täcka in olika kulturhistoriska tidsepoker och i vissa fall även samtiden, medan andra är mer lästa till en viss tid.

3 DEFINITIONER

3.1 Levande museiföremål

Ett *levande museiföremål* är enligt FRIs definition en växt, ett djur eller annan organism som bedöms ha ett högt musealt värde och därför ska bevaras. Det levande museiföremålet ska likställas med andra museiföremål och bevaras på bästa sätt. Det levande museiföremålet har någonting att berätta om en viss plats och tidsepok eller tillför på annat sätt kultur- eller naturhistorisk kunskap. Ett levande museiföremål kan även vara ett område med ett visst bevarandevärdt markslag, exempelvis en äng som sköts med historiska metoder.

Levande museiföremål finns oftast beskrivna i friluftsmuseets arkiv eller databaser, med en vedertagen systematisk nomenklatur och med för arten/sorten relevanta uppgifter. När det gäller växter kan ett objekt till exempel bestå av en eller flera individer av en art eller sort som växer inom ett begränsat område och som har ett gemensamt ursprung, t ex en insamlad kulturväxt vid en byggnad. Vissa växtobjekt kan till och med utgöras av flera individer av samma sort eller art, t ex träden i en historiskt värdefull allé.

Beträffande djuren vid friluftsmuseerna är hållandet av dessa styrt av myndigheternas regelverk. Nödvändig dokumentation kring djurbesättningar och enskilda djur är därför i stora stycken reglerat i lag. Ett objekt, eller levande museiföremål, kan i det här fallet utgöras av en eller flera individer av en art eller ras, t ex en enskild suga av rasen linderödssvin eller en hel besättning av svarthöna.

3.2 Levande samlingar

En *levande samling* är en grupp levande museiföremål som är relaterade till varandra. Begreppet levande samling tillför ytterligare ett kommunikativt värde. En samling kan bestå av flera individer från samma genotyp/sort/ras, art eller olika arter som samlas under en och samma företeelse (exempelvis perenner, köksväxter, skånska lantraser, mm). Dels utgör samlingen ett fokus för samlaren så att denne enklare kan fatta beslut om vad som ska samlas in eller tas emot som gåva och vad som inte ska samlas. Dels utgör samlingen en enhet som sätter in de enskilda objekten i ett övergripande sammanhang för besökaren.

Det kommunikativa värdet av att levande museiföremål ingår i en viss samling kan belysas med följande exempel: En samling av ”rödlistade kärlväxter” förmedlar att besökaren här finner ovanliga och hotade arter som har ett bevarandevärde och som bör hanteras varsamt i naturen.

Det finns många olika typer av levande samlingar vid friluftsmuseerna. Det kan röra sig om ”mandatsorter av äppleträd”, ”kulturhistoriska växter” eller ”regionala lantraser”. I många fall utgörs dessa samlingar av objekt som är särskilt värda att bevara. I vissa fall ingår även friluftsmuseernas levande samlingar i ett större sammanhang, där huvudansvaret ligger hos en annan organisation, t ex en ideell förening eller en myndighet. För växter finns t ex levande samlingar av mandatsorter av fruktträd med uppdrag från Programmet för odlad mångfald (POM). För djuren kan nämnas genbanksarbetet med hotade lantraser som organiseras av olika lantrasföreningar. Det finns en tradition att arbeta aktivt med bevarandeaktioner och friluftsmuseerna har på så sätt blivit en fristad för många hotade växter och djur.

Inom friluftsmuseernas samarbetsorganisation (FRI) är emellertid antalet *gemensamma* levande samlingar begränsat. Mot bakgrund av friluftsmuseernas många olika uppdragsgivare och deras lokala eller regionala anknytning har ett gemensamt, nationellt perspektiv sällan prioriterats. Det finns emellertid i dag ett ökat behov av nationell samverkan i takt med att intresset för växtodling och djurhållning av biologisk mångfald efterfrågas. Inte minst den biologiska mångfalds-konventionen (Riokonventionen 1992), som Sverige ratificerat, har bidragit till detta.

3.3 Levande kulturmiljöer

På friluftsmuseerna finns miljöer som visar upp byggnader, odlingsmarker, trädgårdar, historiska föremål och levande museiföremål i ett kulturhistoriskt sammanhang. I de sammanhangen är de levande museiföremålen inte bara en del av den levande kulturmiljön, utan kan även aktivt forma den. Exempelvis påverkar husdjursrasers olika betesteknik kulturmiljön på olika sätt. Sammanhang och de olika museiföremålens funktioner bör ytterligare belysas genom aktiviteter som förmedlar kunskap om seder och bruk, arbete och hantverk. Sådana kulturhistoriska miljöer kan definieras som *levande kulturmiljöer*.

Friluftsmuseernas olika levande kulturmiljöer kan tillsammans kallas för en ”samling av kulturmiljöer”. En levande kulturmiljö kan i sin tur innehålla byggnader, kulturföremål och levande museiföremål.

En levande samling består alltid av levande museiföremål och det sätter också ramen för detta policydokument. Däremot kan enskilda levande museiföremål som ingår i en levande kulturmiljö mycket väl även ingå i en levande samling. T ex skulle ”gamla torpväxter” kunna vara en levande samling av insamlade torpväxter som presenteras i en viss torpmiljö. ”Alléträd” kunde på samma sätt vara en levande samling av individuella träd i en allé i en viss parkmiljö. ”Gamla åkerogräs” kunde utgöra en levande samling av ogräs på en viss odlingsmark, osv.

Det finns fördelar med att låta levande museiföremål i en kulturmiljö ingå i levande samlingar. Levande samlingar gör det möjligt att aktualisera kunskap om gångna tiders arter och sorter, samt hur förhållandet såg ut mellan människan, tekniken och naturen. Möjligheten att kunna uppleva växter och djur i sin ”naturliga” miljö som kan ha påverkat rasens utseende och beteende, underlättar förståelsen för var de funnits och vad de använts till. Genom att besökarna får insikt i de historiska sambanden mellan människan och naturen kan erfarenheter från förr leda till nya lösningar för utvecklingen av ett hållbart samhälle.

4 MÅLSÄTTNING FÖR SAMLINGAR

4.1 Målsättning för enskilda samlingar

En naturlig uppgift för friluftsmuseerna är att *bibehålla* och kontinuerligt *utveckla* sina levande samlingar av växter och djur. Detta kräver samtidigt förmåga att kunna *prioritera* i och mellan samlingarna. Tydliga prioriteringar gör att friluftsmuseerna får en bättre överblick och lättare kan fatta beslut när förutsättningarna förändras.

I arbetet med de levande samlingarna ingår även att noggrant *dokumentera* de enskilda objekten och deras relation till människors liv och arbete. Det ligger också i museernas intresse att göra informationen tillgänglig för att kunna *visa upp* samlingarna för en bredare publik.

Det finns idag få organisationer som arbetar praktiskt med bevarandet av kulturhistoriskt intressant, levande material. För ett gott bevarandearbete med levande samlingar av växter och djur måste dessa hållas vid liv över generationer med så konstant genetisk sammansättning som möjligt. Exempelvis bör man, när det gäller växter, vara medveten om risken för oönskat genetiskt utbyte mellan arter inom samma släkte eller mellan olika sorter eller provenienser av samma art. Det kräver en intensiv och professionell skötsel, ofta mer personalkrävande än för t ex kulturhistoriska föremål. Friluftsmuseerna måste därför fortsätta sträva efter en hög praktisk kompetens inom bl a växtodling och djurhållning.

Det är också viktigt för friluftsmuseerna att utveckla sina levande samlingar. Det är troligt att andra arter eller sorter/raser kan bli värda att bevara i framtiden; för deras egenskapers skull, för själva bevarandets skull eller med anledning av ett kulturhistoriskt värde. Friluftsmuseerna måste därför följa utvecklingen och debatten kring biologisk mångfald. De måste även kunna utvärdera och göra omprioriteringar inom och mellan sina levande samlingar.

Att prioritera bland samlingar är en viktig, men inte alltid en okontroversiell, uppgift. Enskilda friluftsmuseer kan ha många olika typer av levande samlingar med olika syften och olika ursprung. Till detta kommer att uppdragsgivaren gör avgränsningar i uppdraget och att varje friluftsmuseum har sin profil och sina speciella kulturmiljöer där det levande materialet ska passa in.

För att bevara kunskapen om de levande museiföremålets ursprung och kulturhistoriska bakgrund är det nödvändigt att dokumentera samlingsobjekten. Levande samlingar tappar ofrånkomligt i värde om dokumentationen är bristfällig. Digitala databaser innebär nya möjligheter och friluftsmuseerna bör sträva efter att samla all information om objekten i de levande samlingarna i databaser med samma struktur.

I friluftsmuseernas uppdrag ligger att göra informationen tillgänglig för att kunna visa upp samlingarna för en bredare publik. Användandet av kulturhistoriska grödor ska t ex ses i samband med nyttjandet av gamla odlingstekniker. Gamla åkerogräs finns till för att illustrera hur småskaliga och uthålliga brukningsmetoder påverkar den vilda floran. Lantraser ger en inblick i äldre tiders självhushåll när de sköts på ett kulturhistoriskt riktigt sätt, osv. Sammantaget har friluftsmuseerna ett stort ansvar att inte bara bevara de levande samlingarna utan att samtidigt föra kunskapen om de ingående objekten vidare.

4.2 Gemensamma målsättningar

Friluftsmuseerna är en resurs i bevarandearbetet av hotade växter och djur och kan bidra till ett nationellt bevarande. Här finns unika möjligheter att kunna hålla levande samlingar och synliggöra dessa i sitt kulturhistoriska sammanhang. Friluftsmuseerna har en stor geografisk spridning i landet. Därför finns det goda förutsättningar för att sorter och raser skulle kunna bevaras i sina ursprungliga natur- och kulturmiljöer. Ett naturligt tillvägagångssätt för att arbeta nationellt är att utnyttja redan befintliga *nätverk* som organiserar nationella samlingar. För att skapa förutsättningar för samarbete med olika nationella nätverk bör friluftsmuseerna ta fram *gemensamma riktlinjer* för det mer övergripande arbetet hur och var levande samlingar ska hållas.

Att eftersträva ett nationellt bevarande innebär visserligen en ökad koordinering av något slag men har å andra sidan en rad fördelar som överväger. I ett nationellt sammanhang skulle de enskilda samlingarna få en högre

status, vara mindre känsliga för lokala politiska förändringar och ge bättre möjligheter till extern finansiering. Utvärderingen av och prioriteringen bland samlingarna och enskilda objekt skulle också bli enklare.

En del av friluftsmuseerna har redan lokala samlingar som tillsammans bygger upp en nationell helhet. Lokala klonarkiv för fruktträd, som bl a finns på Fredriksdal och Julita, är ett bra exempel. Här nyttjas ett redan befintligt nätverk genom att Programmet för odlad mångfald (POM) organiserar den nationella samlingen. Materialet i samlingarna utgör något positivt för det enskilda museet genom att öka den publika attraktionskraften. Samtidigt skapas en naturlig gemenskap och avlastning mellan friluftsmuseerna eftersom praktisk och teoretisk kunskap byggs upp på flera ställen i landet.

Det är önskvärt att friluftsmuseerna arbetar fram gemensamma riktlinjer för hur de levande samlingarna ska se ut och var de ska finnas på friluftsmuseerna. Friluftsmuseernas samarbetsorganisation (FRI) bör i detta sammanhang ta en aktiv roll. Genom gemensamma riktlinjer skapas förutsättningar att kunna påverka bevarandearbetet på nationell nivå. För det enskilda friluftsmuseet innebär det dessutom en möjlighet att göra mer övervägda prioriteringar.

4.3 Sammanfattande mål

Målsättningen för arbetet med levande samlingar på friluftsmuseerna kan sammanfattas i följande fem punkter:

1. Friluftsmuseerna bör arbeta med att *bibehålla* och *utveckla* sina levande samlingar av växter och djur. Friluftsmuseerna behöver också arbeta fram tydliga strategier för att kunna *prioritera* i och mellan samlingarna.
2. Friluftsmuseerna bör noggrant *dokumentera* allt material som bevaras inom levande samlingar och dokumentationen bör vara digital.
3. Friluftsmuseerna har ett stort ansvar för att inte bara bevara de levande samlingarna, utan även för att föra kunskapen om de levande samlingarna vidare. Friluftsmuseerna ska *visa upp* de levande samlingarna för att levandegöra kulturarvet och sprida etnobiologisk kunskap.
4. Vidare bör friluftsmuseerna bidra till ett *nationellt bevarande* genom sina samlingar. Företrädevis bör detta ske inom redan befintliga *nätverk* eller bidra till att skapa nya nätverk där fungerande sådana inte finns.
5. Friluftsmuseernas samarbetsorganisation (FRI) bör ta fram *gemensamma riktlinjer* för hur och var de levande samlingarna skall hållas på friluftsmuseerna i det nationella perspektivet.

5 ANSVAR OCH ROLLER

5.1 Friluftsmuseernas ansvar

Varje enskilt friluftsmuseum måste själv ta ställning till hur involverad man vill vara i arbetet med levande samlingar. Det finns inte något obligatoriskt i att ha levande museiföremål som ingår i en nationell samling eller ens att hålla egna levande samlingar. Däremot ger målsättningarna möjlighet för det enskilda friluftsmuseet att delta i det gemensamma arbetet och på så vis ge sina levande museiföremål en högre status och större stabilitet. Detta kräver emellertid att det enskilda friluftsmuseet tar ett stort eget ansvar. I ansvaret ingår att inventera befintliga samlingar, att se över dokumentationen och att arbeta med prioriteringar.

Först och främst bör friluftsmuseerna skapa en bättre överblick över redan existerande levande samlingar genom att inventera vilka levande museiföremål som redan ingår eller som kan tänkas ingå. Listor behöver upprättas

över vilka samlingar man har och vilka arter, sorter/raser eller individer som ingår. Friluftsmuseerna bör i samband med detta även fundera igenom vilken prioritet de olika samlingarna har och vilka eventuellt nya samlingar som skulle vara intressanta och passa in i friluftsmuseets profil.

Det är viktigt att observera att även små friluftsmuseer kan delta i ett vidare bevarandearbete också när det rör sig om enstaka växter och djur. T ex kan en enda lantras på ett litet friluftsmuseum mycket väl ingå i bevarandet av densamma. Det kräver givetvis att den enskilda lantrasen är registrerad och uppmärksammas någonstans, företrädesvis hos motsvarande lantrasförening. Hur lantraser på så sätt kan ingå i ett större sammanhang utgör ett lättgripbart exempel, eftersom befintliga nätverk redan existerar. På samma sätt är det med kulturväxterna, där arbetet inom Programmet för odlad mångfald, POM, redan har diskuterats.

Ett annat ansvar som de enskilda friluftsmuseerna har är att se över dokumentationen av de enskilda levande museiföremålen. Utan noggrann dokumentation kan ett levande museiföremål visserligen ha ett värde som visningsobjekt, men bevarandevärdet minskar högst väsentligt. I många fall är t ex information om växternas proveniens eller djurens härstamning avgörande för samlingens värde. En levande kulturmiljö där de levande museiföremålen har en dokumenterat lokal koppling får ett större pedagogiskt värde och blir en större attraktion för besökaren. Det kan vara en personlig berättelse, foton eller recept knutna till ett levande museiföremål.

5.2 Samarbetsorganisationens roll

Friluftsmuseernas samarbetsorganisation (FRI) arbetar för att utveckla friluftsmuseerna som samhällsresurs. FRI bör spela en framträdande roll när det gäller att ta fram gemensamma riktlinjer för friluftsmuseernas levande samlingar. Detta policydokument, som utarbetats på uppdrag från FRI, är ett första led i det arbetet. På uppdrag av FRI gör Fredriksdal museer och trädgårdar en sammanställning av vilka levande samlingar som finns på friluftsmuseerna idag och vilka önskemål man har om det fortsatta samlandet. FRI bör stå för ramarna för en levande och kontinuerlig diskussion om grad av samordning av museernas levande samlingar, hur de sammanfattande målen i detta dokument (4.3) bäst ska nås och om huruvida dessa mål ska vidareutvecklas.

FRI bör också stå för ett lättillgängligt diskussionsforum eller e-postlista för medlemmarna i frågor som rör levande samlingar. Alla medlemmar kan ha stor nytta av ett sådant utbyte av erfarenheter och man kan hjälpa varandra med kompetensutveckling. En tätare kontakt mellan personal på medlemsmuseerna leder förhoppningsvis till ömsesidiga studiebesök.

Det kan finnas goda skäl till att inom FRI koordinera deltagande i forskningsprojekt eller övriga situationer då ekonomiska anslag söks för de levande samlingarna. Detta underlättas av en bättre kännedom om vilka levande samlingar som finns på de olika friluftsmuseerna.

Liksom för andra områden av friluftsmuseernas verksamheter kan FRI spela en viktig roll genom att förberörd instans poängtera vikten av de levande samlingarna i händelse av att den verksamheten på friluftsmuseet av någon anledning hotas.

5.3 Andra organisationer och nätverk

Friluftsmuseerna har potential att fungera som arena och informationsplats för organisationer, myndigheter och andra som arbetar med biologisk mångfald och frågor kring ett hållbart samhälle. Det finns två myndigheter som har ett övergripande ansvar för frågorna kring bevarandet av biologisk mångfald; Jordbruksverket och Naturvårdsverket. Jordbruksverket ansvarar för kulturväxterna och husdjuren medan Naturvårdsverket ansvarar för den vilda floran och faunan. Nedan följer en förteckning över organisationer och nätverk som arbetar med levande samlingar och bevarande av biologisk mångfald.

POM - Programmet för odlad mångfald är Sveriges nationella program för bevarande och hållbart utnyttjande av genetiska resurser hos kulturväxter. Jordbruksverket är ytterst ansvarigt för programmet. Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap på Sveriges lantbruksuniversitet har det operativa ansvaret för att POM genomförs. Programmet delas upp i fem aktivitetsområden; bevarande, nyttjande, forskning och utveckling, utbildning och information samt internationellt arbete. Målen för POM är en ökad livsmedelssäkerhet, levandegjort odlat kulturarv, att det material som samlas in för att bevaras ska vara väl

dokumenterat samt att främja ett internationellt samarbete vad gäller bevarande och ett rättvist nyttjande av de genetiska resurserna hos kulturväxter. POM har genomfört landsomfattande inventeringar av äldre tiders kulturrosor, perenner, frukter, bär och nötter, lökar och knölar samt frö till äldre köks-, prydnads- och spånadsväxter. Det finns ett stort intresse av att det utvalda materialet inte bara bevaras utan också att det visas upp för allmänheten. Friluftsmuseerna är i detta avseende en intressant avnämare som kan garantera båda dessa önskemål. POM kan, förutom att förmedla kontakter och material, även hjälpa friluftsmuseerna med urval beträffande vad som är odlingsvärt, unikt, härdigt osv. Dessutom ger POM mandatsortersättning som ett ytterligare incitament och materialets officiella "POM"-stämpel ger det en viss status.

NordGen – Nordiskt genresurscenter är de nordiska ländernas gemensamma organ för att främja samarbete inom uthålligt bruk och bevarande av genetiska resurser inom skog, husdjur och växter. NordGen ligger under Nordiska ministerrådet. NordGen ansvarar för lagringen av de fröförökade växtslagen och administrerar en databas, SESTO, för växtgenetiska resurser som är bevarade i de nordiska länderna. Databasen är tillgänglig via NordGens hemsida. Exempelvis allt material som samlas in inom ramen för POM:s verksamhet och anses långsiktigt värt att bevara kommer att kunna eftersökas i SESTO.

CBM – Centrum för biologisk mångfald bildades 1994 med anledning av de krav som ställs i konventionen om biologisk mångfald. CBM:s uppgift är att initiera, bedriva och samordna forskning om biologisk mångfald samt sprida information om denna. Huvudmän för CBM är Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala universitet.

NAPTEK - Ett nationellt program för bevarandet av lokal och traditionell kunskap som samordnas av Centrum för biologisk mångfald. Programmet är en del i Sveriges genomförande av konventionen om biologisk mångfald, som undertecknades 1994. Programmets fokus är traditionell kunskap kopplad till nyttjandet av biologisk mångfald, och betydelsen av nyttjandet för mångfaldens bevarande.

ArtDatabanken vid Sveriges lantbruksuniversitet – arbetar med kunskapen om den vilda biologiska mångfalden i Sverige. De rödlistade arterna finns publicerade i tillgängliga databaser som institutionen ansvarar för.

På djursidan finns ett antal samarbetspartners. En förteckning över **lantrasföreningarna** finns i Jordbruksverkets broschyr "Lantrasbevarande" från 2011. Tyvärr är arbetet med bevarandet av lantrasdjuren svagare koordinerat än arbetet med växter. **Jordbruksverket** har tillsatt en referensgrupp som kallas det **husdjursgenetiska rådet**. En del **djurparker** och lantrasföreningar har skapat egna nätverk för bevarandearbetet. Det är viktigt att friluftsmuseerna liksom för växtmaterialet tar ett gemensamt grepp om vilka husdjursraser som bevaras var i ett nationellt perspektiv. Att varje ras bevaras i en autentisk miljö, både geografiskt och markslagsmässigt, är betydelsefullt dels pedagogiskt och dels för att säkerställa ett hållbart bevarande.

Två aktörer inom landskapsvården är, **Jordbruksverket** och **Länsstyrelserna** som administrerar EU:s landsbygdsprogram (verksam 2007-2013). Ett nytt landsbygdsprogram för åren 2014-2020 är under utarbetande. Idag utgörs största delen av stödet i landsbygdsprogrammet av olika former av miljöersättningar som betalas genom Jordbruksverket. Rådgivning, handläggning och kontroll sker genom länsstyrelsen. Dessa stöd går till skötsel av betesmarker, slåtterängar och ett urval av landsbygdens kulturmiljöer. Länsstyrelserna arrangerar också utbildningar inom landskapsvård och natur- och kulturmiljöer som landsbygdsprogrammet finansierar avsett för markägare och andra intressenter. Det kan finnas möjlighet att komma med önskemål till länsstyrelserna om ämnen där det finns behov av att arrangera utbildning.

Riksantikvarieämbetet är en nationell kulturarvsmyndighet med fokus på kunskapsuppbyggnad och förvaltning. Den del av verksamheten som rör friluftsmuseernas levande samlingar är kunskapsuppbyggnad och -kommunikation inom landskapsvård och det *biologiska kulturarvet*; "ekosystem, naturtyper och arter som uppstått, utvecklats, eller gynnats genom människans nyttjande av landskapet och vars långsiktiga fortlevnad och utveckling förutsätter eller påverkas positivt av brukande och skötsel".

Sveriges hembygdspörbund spelar en viktig roll i bevarandearbetet och de lokala hembygdspörbunden skulle kunna visa levande museiföremål i sin rätta miljö.

SKUD - Svensk kulturväxtdatabas är en vidareutveckling och utvidgning av referensverket Kulturväxtlexikon till en databas med webbaserat gränssnitt. Uppbyggnaden av SKUD har fram tills nu finansierats av särskilda medel till POM.

Sveriges Pomologiska Sällskap – deras mål är att värna om mångfalden av svenska bär- och fruktsorter och hjälpa till att utveckla odlingen och användningen av frukt och bär i Sverige. Föreningen har egna inventeringar

och insamlingar och bevarar på eget initiativ.

Sesam – en ideell förening som verkar för att bevara den genetiska mångfalden hos trädgårdens och åkerns växter. De växtslag som prioriteras är grönsaker, rotfrukter och potatis.

Svenska Rosensällskapet - deras syfte är att främja kännedomen om rosor, öka intresset för rosodling samt bereda möjlighet till gemenskap mellan rosintresserade. Föreningen har flera lokala grupper i Sverige.

För kulturväxter och vilda växter finns dessutom **botaniska trädgårdar**, **botaniska föreningar** och ideella **trädgårdsföreningar**.

6 TILLGÄNGLIGHET OCH FÖRMEDLING

6.1 Samlingarnas tillgänglighet

Friluftsmuseerna utgör en viktig plats för *lärande* som är den process där erfarenheter och upplevelser i livet omvandlas till kunskaper, färdigheter, attityder och värderingar. Friluftsmuseerna har en bred publik och ett utbud som stimulerar till möte över kultur- och generationsgränser. Friluftsmuseerna erbjuder upplevelser som stimulerar många sinnen och ger sammanhang och helhet. Friluftsmuseerna belyser natur- och kulturarvet ur ett etnobiologiskt perspektiv och ger motivation mot målet att nå ett hållbart samhälle. Möten med djur, växter och deras miljöer ger en hälsobefrämjande effekt. I detta har de levande samlingarna en avgörande roll.

I arbetet med att tillgängliggöra de levande samlingarna behöver friluftsmuseerna arbeta med frågor som rör hur tillgängliga de levande museiföremålen är rent fysiskt och hur tillgänglig informationen om dem är. Det kan handla om när på året museiföremålen syns, hur personer med någon form av funktionshinder kan ta del av samlingarna, i vilket kulturellt sammanhang museiföremålen presenteras, hur och på vilka språk informationsmaterial finns, samt hur lättåtkomlig informationen är även utanför anläggningen.

När det gäller hur levande museiföremål presenteras för publiken kan detta ske på en mängd olika sätt. Växterna och djuren kan finnas i sina typiska kulturmiljöer där de blir presenterade genom sitt sammanhang. Det kan finnas självinstruerande informationsmaterial, t ex skyltar, foldrar eller audioguide, som beskriver eller till och med förstärker upplevelsen av museiföremålen. Visningar, arrangemang, historiska tidsresor och pedagogisk verksamhet kan ytterligare lyfta fram sammanhang och enskilda museiföremål. På alla dessa punkter har friluftsmuseerna en mycket stark tradition och förbättrings- och utvecklingsarbete pågår kontinuerligt.

En aspekt av tillgängligheten hos levande samlingar som blivit alltmer aktuell genom IT-utvecklingen är att göra museiföremålen sökbara via friluftsmuseets hemsida. En sådan utveckling är önskvärd och man bör även skapa länkar mellan olika samlingarna på olika friluftsmuseer, i synnerhet om de ingår i nationella samlingar. Det är en stor fördel om de databaser som används för att lagra data på friluftsmuseerna också är kompatibla med andra, nationella och internationella databaser som t ex Global Biodiversity Information Facility, GBIF. När data tillgängliggörs över nätet är det viktigt att lagar, som personuppgiftslagen och upphovsrättslagen, efterföljs. Persondata får inte spridas hur som helst och upphovsrätten till berättelser eller etnobiologiska data måste beaktas. För hotade arter eller arter från känsliga miljöer bör försiktighetsprincipen användas så att insamlingsplatser inte röjs.

Friluftsmuseer bör även vara öppna för att delta i forskningsprojekt där de levande samlingarna av vilda växter, kulturväxter och husdjur kan vara särskilt intressanta. Genom noggrann dokumentation av de enskilda levande museiföremålen ökar även värdet av samlingarna för natur- och kulturmiljövården. Ett exempel där museernas levande samlingar är en viktig resurs, är för återetablering av försvunna växtarter på historiska växtplatser, en metod som ibland används inom naturvården.

7 FÖRVALTNING

7.1 Dokumentation

När friluftsmuseernas levande samlingar tillförs nya levande museiföremål sker detta oftast genom egna insamlingar, inköp eller gåvor, eller i vissa fall i form av externa uppdrag. Vikten av professionell dokumentation har redan betonats för att kunskapen om de levande museiföremålen ursprung och kulturhistoriska bakgrund ska kunna bevaras. *Vad* en sådan dokumentation ska innehålla för att vara komplett är för det första direkta fakta som rör de enskilda objekten och för det andra information som rör dess dagliga skötsel på friluftsmuseet. *Var* informationen bör lagras är lämpligen i digital form i en databas.

Direkta fakta om de enskilda objekten kan röra sig om objektens ursprung, biologiska fakta, etnobiologisk kunskap och bildmaterial. Dokumentation om ursprung, t ex växternas proveniens eller djurens härstamning, är ofta den information som mest påverkar objektets värde i ett bevarandeperspektiv. Biologiska fakta kring art/sort/ras kan handla om taxonomisk nomenklatur men även om egenskaper hos taxat. Den etnobiologiska kunskapen binder samman objekten med kulturhistorien och har ett stort publikt värde. Det har även bildmaterialet, som kan utgöras av fotografier och teckningar.

Det andra som hör till en komplett dokumentation av objekten i en samling är information som rör dess dagliga skötsel på friluftsmuseet. Denna typ av dokumentation är ofta bristfällig eller samlas som minnesanteckningar i enskilda personers "privata pärmar". Om det enskilda friluftsmuseet har för avsikt att arbeta med levande samlingar är det viktigt att spara sådan information för framtiden. Den bör lyftas från 1-personnivå och bli lättare tillgänglig för alla på museet. Beprövade metoder som bör övervägas är standardiserade loggböcker eller rapporteringsblanketter, där små dagliga åtgärder (eller icke-åtgärder) kan fyllas i. På så vis skapas en god historik vilket underlättar utvärderingen av arbetet och tillför praktisk erfarenhet kring objekten.

Lagring av information bör lämpligen ske i digital form, i en databas. Det har den uppenbara fördelen att informationen blir lätt tillgänglig både inom och mellan friluftsmuseer. Arbetet med att skapa en gemensam strategi för friluftsmuseernas levande samlingar underlättas väsentligt om åtminstone förteckningar över enskilda museers samlingar kan tillhandahållas i digital form. En tänkbar utveckling vore att kunna presentera de gemensamma levande samlingarna via ett gemensamt web-gränssnitt. På så vis skulle friluftsmuseernas roll i ett långsiktigt gemensamt bevarandearbete bli mycket tydligt och följa principen "syns man, så finns man".

Om friluftsmuseet är värd för ett lokalt klonarkiv under POM så finns data om växten lagrad i databasen SESTO. Detta system möjliggör att fotografier, historien kring växten, DNA-analyser och litteraturreferenser kan lagras.

7.2 Gåvor och uppdrag

Många av friluftsmuseernas levande museiföremål och ibland hela samlingar har tillkommit genom externa donationer. En viktig fråga i samband med sådana gåvor är hur museernas dispositionsrätt ser ut. Som grundprincip kan endast levande föremål tas emot som skänkts *utan förbehåll* till friluftsmuseet.

Om levande föremål tas emot *med* förbehåll skapas lätt en rad avgränsningsproblem om hur materialet får användas och avyttras. Museerna måste kunna avböja donationer om det saknas möjligheter att ta hand om en gåva på ett ansvarsfullt sätt. Detta kan givetvis "kännas svårt" i det enskilda fallet, men underlättas om friluftsmuseet i förväg har gjort tydliga prioriteringar mellan och inom sina samlingar.

Det händer att ett friluftsmuseum tillfrågas om det kan förvalta levande museiföremål eller levande samlingar som ett uppdrag, dvs av en extern uppdragsgivare. Vid sådana uppdrag finns sällan fri dispositionsrätt. Även om uppdraget passar väl in i friluftsmuseets rådande samlingspolicy är det ändå viktigt att avtalsreglera uppdraget, t ex genom tidsbegränsning. På så vis skapas möjlighet att göra omprioriteringar mellan levande samlingar över tid och därmed kunna anpassa sig till framtida behov som annars är svåra att överskåda.

7.3 Egna inköp och insamlingar

Som grundprincip bör friluftsmuseerna själva aktivt bestämma vilka levande samlingar som skall samlas eller köpas in. Vid insamlingarna och inköpen är friluftsmuseernas

dispositionsrätt en viktig fråga. Det gäller inte bara växten/djuret som införskaffas utan även dokumentationen och historierna som följer objektet och som gör det kulturhistoriskt intressant. Det är viktigt redan vid insamlingen, att friluftsmuseet skriftligen försäkras sig om dispositionsrätten. Många nätverk har redan väl utarbetade insamlingsmetoder som friluftsmuseerna i första hand bör ansluta sig till.

Det är gynnsamt för friluftsmuseet att själv aktivt bestämma vilka levande samlingar man vill ha, eftersom det kan vara resurskrävande att ha passiva samlingar. Visserligen tar även aktivt insamlande tid i anspråk, men det ger å andra sidan ett relevant material. För de flesta friluftsmuseer sker inköp eller insamling av nytt material i första hand med inriktning på lokala och regionala arter/sorter/raser eller i vissa fall av material med en uttalad hotklassning. Levande objekt som är kulturhistoriskt, etnobiologiskt eller pedagogiskt intressanta kan också vara aktuella. Vissa friluftsmuseer förvärvar endast nya objekt när nya kulturmiljöer skapas eller när gamla behöver kompletteras, inte för ett aktivt bevarande.

Själva insamlingsmetoderna kan också skilja sig mellan olika museer beroende på vilken typ av samlingar det rör sig om, samt vilken profil och kompetens museet har. För de samlingar där man inte använder redan existerande insamlingsmetoder främjas de levande samlingarnas funktion på de enskilda friluftsmuseerna av att egna riktlinjer utarbetas för hur levande museiföremål ska samlas in. Riktlinjerna grundas på museets profil, ramarna för samlingen som museiföremålet ska ingå i samt juridiska och etiska hänsyn. I riktlinjerna kan även rutiner för dokumentation ingå. En noggrann dokumentation är en av förutsättningarna för det insamlade föremålets bevarandevärde och är viktigt för eventuellt framtida gemensamt nyttjande av de levande samlingarna inom friluftsmuseerna. Ofta kan befintliga samlingar skapa ett intresse hos allmänheten att medverka i bevarandearbetet. Utställningar och arrangemang som rosdagar eller äppeldagar kan möjliggöra upprop av intressanta art- och sortgrupper. Där sådana metoder kan användas är de att föredra eftersom de skapar direkt kontakt med besökarna och därmed bidrar till ökad förståelse för de levande samlingarna och deras bevarandevärde.

I många fall är direkta upprop omöjliga, t ex för husdjuren. En alternativ metod är att arbeta inom nätverk och skapa kontakter och samarbete med intresseföreningar, institutioner och myndigheter. Vid förmedling och inköp av lantraser bör samråd alltid ske med respektive genbanksansvarig inom lantrasföreningarna som hjälper till med avelsrådgivning och ger tips om var man kan köpa/byta genbanksdjur.

7.4 Skötselplaner

Så fort levande samlingar kommit i ett friluftsmuseums ägo uppkommer frågorna kring ansvaret för samlingarna och samlingarnas skötsel. Det är lämpligt att det alltid finns någon som ansvarar för den detaljerade dokumentation som hör till respektive samling. Skötselplaner bör också upprättas för att säkra de levande samlingarnas långsiktiga fortbestånd. T ex kan individuella skötselplaner upprättas för enskilda levande museiföremål i samlingarna eller övergripande skötselplaner för museets olika levande kulturmiljöer där samlingarna ingår.

För vissa växtmaterial, t ex klonarkiv av fruktträd, följer vissa skötselinstruktioner med i uppdraget, men mer detaljerade skötselplaner bör ändå upprättas. För djuren måste myndigheternas djurskyddsföreskrifter först och främst följas, men även här behövs detaljerade skötselplaner. För lantrasdjur, som helst ska hållas på ett kulturhistoriskt riktigt sätt, bör skötsel- och utfodringsplaner upprättas i samråd med lantrasföreningarna.

7.5 Utlån och avyttring

Utlån och depositioner av levande museiföremål och samlingar kan inte ske på samma sätt som för traditionella samlingar. ”Lån” av levande växtmaterial är inte så vanligt förekommande, utan efterfrågan på växtmaterial tillgodoses främst genom avyttring i form av frön och plantor. Generellt måste all avyttring och utlån av levande museiföremål i första hand ske i mån av tillgång på friskt material. På djursidan bör utlån endast ske då inget kan antas påverka bevarandearbetet eller djurens hälsa negativt. Utlån bör i första hand ske för ändamål som bidrar till bevarandearbetet eller kunskapsförmedling om det, eller där lantrasdjuren tillför ett mervärde inom naturvården, exempelvis för restaurering. Husdjur av hotade lantraser som är viktiga avelsdjur bör i första hand avyttras som livdjur till seriösa

aktörer som vill delta aktivt i bevarandearbetet, exempelvis andra friluftsmuseer eller medlemmar i lantrasföreningar. För lantraser som uppnått en gynnsam bevarandestatus kan avyttring ske till en något vidare krets för att uppnå ökad spridning av rasen och medvetenhet om bevarandearbetet.

Dokumentation om avyttring av levande museiföremål kan vara viktig för den fortsatta förvaltningen av samlingarna på friluftsmuseet. I vissa fall kan det vara viktigt att även utanför friluftsmuseet säkerställa en dokumentation av avyttringen. Exempel på detta är att lantrasföreningar ska informeras om vart lantrasdjur som ingår i genbanker flyttas.

När det gäller avyttring av växtmaterial är det viktigt att detta sker på ett ansvarsfullt sätt. Detta innefattar att man inte utan information lämnar ut kulturväxter som kan riskera att skada naturliga växtsamhällen genom okontrollerad och omedveten spridning, så kallade invasiva arter. En ansvarsfull avyttring av växtmaterial innefattar även att man vid avyttring av vilda växter tar hänsyn till var och hur materialet ska användas.

Oftast sker avyttring av växter genom försäljning/spridning av material efter förfrågan. För vilda växter och kulturväxter finns ett internationellt fröutbyte mellan botaniska trädgårdar i hela världen och för klonarkiven har allmänheten möjlighet att beställa ympris. Frågan om växtmaterialets sundhet är av största vikt. Friluftsmuseerna behöver fastställa vilken sjukdomspolicy man ska ha vid avyttring och spridning av material. Att uppenbart sjukdomsangripet växtmaterial inte bör spridas säger sig själv, men man bör även bedöma risker i svårare fall. Friluftsmuseet kan t ex skriftligen frånsäga sig ansvaret för eventuella sjukdomar vid försäljning/spridning.

7.6 Säkerhet och beredskap

Levande samlingar på stora markområden utomhus och som är direkt åtkomliga för besökare utsätts för yttre påverkan som kan vara svår att skydda sig mot. Friluftsmuseerna behöver bedöma vilka risker som föreligger för olika levande museiföremål och skapa rutiner som förebygger att kriser uppkommer. Det är också viktigt att friluftsmuseerna samordnar vad som finns på de olika museerna och samarbetar för att minimera riskerna. Friluftsmuseerna bör slutligen upprätta beredskapsplaner för att kunna hantera olika slags kriser som mot förmodan drabbar de levande samlingarna.

Levande samlingar utsätts ständigt för väder och vind och vid extrem väderlek kan växternas överlevnad och välmående vara hotad. I öppna anläggningar finns även risk för vandalisering av materialet vilket kan vara förödande för samlingarna. Till detta ska läggas att allt levande material kan drabbas av skadeorganismer eller sjukdomar, samt åldras och så småningom dö. Levande samlingar kan därför inte ha samma säkerhet som traditionella samlingar i larmade magasin.

Det är viktigt att friluftsmuseerna bedömer risker och samarbetar för att minimera dem. Man kan t ex tänka sig en strategi där viktigare material dubbleras på flera platser i landet. Inom nätverken för vissa växt- och djurslag förekommer i vissa fall ett utarbetat system för att sprida riskerna. Speciellt sällsynta arter eller material med högt bevarandevärde bör skyddas extra noga eftersom nytt material kan vara svårt att få tag i. När det gäller klonarkiv utgörs den nationella samlingen av ett centralt arkiv och ett antal geografiskt spridda lokala arkiv som bl a kan finnas på friluftsmuseerna. Det centrala arkivet utgör en backup. För djuren gäller att de hålls i besättningar på tillräckligt många platser med en säker och ansvarsfull förvaltning för att minimera riskerna.

Upprättandet av beredskapsplaner är också nödvändigt eftersom alla risker är omöjliga att förutsäga. Det är t ex viktigt att rangordna vad som ska skyddas först. Beredskapsplanerna kommer att skilja sig åt mellan olika friluftsmuseerna beroende på vilka prioriteringar som gjorts och det är tänkbart att museerna även här behöver skapa vissa gemensamma riktlinjer.

7.7 Kompetens

Friluftsmuseerna måste kunna garantera kvalitén när det gäller att förvalta och tillgängliggöra de levande samlingarna. Det kräver framförallt utbildad och kunnig personal inom växtodling, djurhållning, bevarandebiologi, botanik och trädgårds- och kulturhistoria. Museerna måste även sträva efter ett tvärvetenskapligt synsätt och har därför behov av många

specialkompetenser. Alla specialkompetenser kan emellertid inte rymmas på varje friluftsmuseum och det är därför viktigt att friluftsmuseerna samarbetar. Inventering av friluftsmuseernas samlingar bör därför även inkludera vilken expertis som finns på de olika friluftsmuseerna.

Kvalitetsnormen i museifrågor bör följa de etiska regler som the International Council of Museums, ICOM, sätter upp. Personalen måste besitta olika kompetenser och ett tvärvetenskapligt synsätt eftersträvas. Samlingarnas tillgänglighet ökar samtidigt om det finns en hög kompetens bland de anställda och om de delar med sig av sina kunskaper till publiken.